

BEVARINGSVÆRDIGE BEBYGGELSE OG INFRATRUKTURANLÆG KULTURHISTORISK BAGGRUNDSREGISTRERING

BEBYGGELSER

1. Haderslev bymidte

Den del af Haderslev, der er udpeget som en bevaringsværdig bebyggelse, omfatter den oprindelige middelalderkøbstad omkring domkirken Vor Frue Kirke, de byområder der er lagt til i perioden frem til sidste halvdel af 1800-årene samt Damparken, der er anlagt i 1950'erne. Området er en meget velafgrænset og sammenhængende del af Haderslev.

Haderslev kan som bydannelse føres tilbage til 1100-årene, og byen fik egne købstadsrettigheder i 1292. Byen er anlagt på en bakke med ret stejle skrånende flader mod nord og især mod syd. Dette kommer stærkt til udtryk i forløbet af byens hovedgader fra nord, forbi domkirken, over Torvet på toppen af bakken og ned over bybakkens meget stejle sydskråning til Sønderbro.

Den historiske byplan er meget velbevaret med middelalderbyen og velafgrænsede udviklingstræk fra 1800-årene. Bymidstens gadeplan kan føres tilbage til middelalderen, og bymidten fremstår i dag som et helstøbt bymiljø med en sammenhængende bebyggelsestruktur i facadelinie og velafgrænsede gaderum. Som følge af store brande i 1600- og 1700-årene og senere tiders nedrivninger er der kun bevaret få bygninger fra byens tidlige historie. Af middelalderens bygninger er kun bevaret Vor Frue Kirke, men der er bevaret flere eksempler på 1500- og 1600-årenes store borgerhuse og købmandsgårde. Et vigtigt skel i byens historie er 1830'erne, da byen kom ind i en betydelig opgangsperiode, der medførte en udvidelse af byens areal og fornyelse af bygningsmassen. Byggeriet var af et sådant omfang, at perioden 1830-60 endnu i dag er den periode, der arkitektonisk præger den centrale bydel stærkest. Men bymidten er også præget af store forretnings-ejendomme fra omkring 1900. Bymidten rummer fortsat en integration af de bymæssige funktioner, der historisk hører til byen.

2. Sdr. Vilstrup

Sdr. Vilstrup er nævnt første gang i 1451 og udskiftet i tidsrummet 1770-1784. Der er mange bevarede elementer fra andelstiden i byen. Her ligger bl.a. et dansk mejeri fra 1898 og overfor dette et derfra udskilt tysk mejeri fra 1912 ("Doppeleiche"), som et lokalt udslag af den nationale kamp, ligesom der blev oprettet såvel en dansk og en tysk skole. Se også 30.343 og 30.344. Desuden er der en velholdt og stadig fungerende købmand, et maskinværksted fra 1903, der ligeledes er i funktion, samt et stort velholdt forsamlingshus. Ved præstegården ligger en bullade.

3. Over Åstrup

Åstrup nævnes omkring 1400. Over Åstrup blev udskiftet før 1770. En enkelt af gårdene er ved at miste en avslænge. Margrethegårds hovedbygning er fra 1840 og ladebygningen opført i 1896. Der er et andelstidspræg over byen med bl.a. et forsamlingshus i amtsbanens rejsestald, indrettet i 1920. Stationsbygningen er bevaret.

4. Hoptrup

Hoptrup blev udskiftet i årene 1770-1773. I den nordlige del af byen ligger den gamle landsbys hovedbygninger, kirken og præstegården. Mellem denne del og landevejsbyen blev i 1919 anlagt en højskole for Indre Mission i en tidligere kro. Højskolens foredragslokale er autentisk og nyrenoveret. Hoptrups vejbydel voksede op omkring den i 1854

anlagte chaussé mellem Aabenraa og Haderslev. Byen fremstår med mange karakteristiske huse fra perioden 1900-1910 orienteret mod landevejen. Der er enkelte nybyggerier, men de overdøver ikke det klare indtryk af en landevejsby. Forsamlingshuset er fra 1905. Arkitekt Peder Grams centralskole er opført 1911-1912 med senere udvidelser. Der er kun få nyere butiksbbygninger langs vejen; da det moderne handelsliv bruger de gamle bygninger. Der er stadig et dambrug i byen, et træk, der længe har karakteriseret byen. Den el-drevne Selbjerg Mølle er en filial af Aller Mølle. Byen har også fået et parcelhuskvarter.

5. Kastrup

Kastrup er en til dels velbevaret fortelandsby med et stort set ubebygget central forte.

6. Ørby

Ørby, der blev udskiftet i 1770 og 1776, har stadig landsbypræg og har bevaret sin vejstruktur. De to bevarede bullader giver byen et traditionelt, egnstypisk præg. Der er sket en udflytning af flere gårde, men tomterne er ikke fyldt ud med parcelhuse.

7. Grarup

Landsbyen *Grarup* er en velbevaret middelalderlig landsby med kun to gårde liggende tæt omkring kirken. Den ene af disse, frigården Grarupgård, har været ejet af samme slægt siden engang i 1400-tallet. Den anden gård er anlagt og har også ligget placeret på det samme sted siden middelalderen. Der er kun opført ganske få andre huse i byen. Ingen andre steder i Sønderjylland findes der et så godt eksempel på en lille middelalderlig landsby, der er domineret af en eller to store gårde med formuende slægter, og som tillige har bevaret sin struktur som hovedby i et sogn. Ved sin markante beliggenhed, det velafgrænsede ejerlaug, byens sluttede karakter og ikke mindst i kraft af Grarupgårds lange historie udgør Grarup en enestående middelalderlig helhed. Kulturhistorisk set kan helheden være truet af en mulig fremtidig nedlæggelse af kirken og nedlæggelse af gårdene samt eventuel parcelhusbyggeri.

8. Fole

Fole rummer flere velbevarede elementer, kirken, en skolebygning fra 1912, en autentisk, men dårligt vedligeholdt gæstgivergård med køreport samt en endnu fungerende købmandsforretning, der ligger ved bygaden over for kirken. Det gamle vejforløb er muligvis bevaret. Den nyere parcelhusbebyggelse er ikke dominerende i landsbyen. Langs med udfaldsvejen mod vest findes senklassicistiske byhuse.

9. Bæk Strand

Ved Bæk ligger to velbevarede fisker/skipperhuse og en kaptajnsvilla fra omkring 1910. Nær broen var der ved århundredskiftet en anløbsplads for dampskibsfarten. Båden sejlede til Sverdrup Strand/Snabe, Åstrup Søndermark og Vesterris længere inde i fjorden. Stedet er yderligere bebygget med en enkelt række sommerhuse langs vejen ind mod Bæk.

10. Tamdrup Strand

Ved Tamdrup Strand ligger en usædvanlig velbevaret, homogen og uberørt sommerhuskoloni, der er udstykket i 1930'erne og 1940'erne. Der ligger omkring 30 huse. Kolonien ligger isoleret og gemt bag skov med adgang ad en uvejsom grusvej. Fra landevejen er der ingen skiltning.

INFRATRUKTURANLÆG: JERNBANER

11. Jernbanen Vojens - Haderslev

Jernbanen mellem Vojens og Haderslev blev anlagt i 1868 som stikbane fra købstaden Haderslev til længdebanen Flensborg-Kolding, der blev anlagt i perioden 1864-1965. Strækningen bruges kun til veteranog.

12. Amtsbaner

Der er i Haderslev Kommune synlige spor af 5 amtsbaner, der var i funktion i perioden 1899-1938:

- Haderslev - Christiansfeldbanen
- Haderslev - Aarøsundbanen
- Haderslev - Vojensbanen
- Vojens - Grambanen
- Gram Røddingbanen

Der er registreret synlige spor af baneanlæggene på 9 lokaliteter, dels i form af bandedæmninger og dels i form af banelinier, der er genanvendt til vejanlæg. Desuden er nogle af banernes stationsbygninger bevaret i tilknytning til de synlige anlæg og andre steder.

De synlige anlæg er:

- Bandedæmninger Haderslev - Christiansfeldbanen (Vesterris - Over Åstrup)
Mellem Haderslev og Åstrup ligger en bevaret dæmningsstrækning som en relikv af Haderslev-Christiansfeld strækningen af den smalsporede amtsbane, der her var i funktion fra 1899-1932.
- Banelinie Haderslev - Christiansfeldbanen (Kalsmose)
Kleinbanen Haderslev-Christiansfeld fungerede i perioden 1899-1932. Sporet er markeret som grusvej. Ved Kalsmose ligger en tidligere station.
- Banelinie Haderslev - Årøsundbanen (Starup - Vandling)
Vejen på strækningen ligger på linieføringen af kleinbanen Haderslev-Årø Sund, der fungerede i tidsrummet 1903-1938.
- Bandedæmning Haderslev - Årøsundbanen (Halk - Hyrup)
Mellem Halk Kirke og Hyrup løber vejen på det gamle spor fra kleinbanen mellem Haderslev og Årø Sund, der fungerede i tidsrummet 1903-1938.
- Hegn/banelinie Haderslev - Vojensbanen (Erlev - Marstrup)
Kleinbanen Haderslev-Vojens kaldet "æ lillebahn" eksisterede i tidsrummet 1899-1938. Der var holdeplads ved Marstrup, Nærbygård, Erlev kro og Erlev Å.
- Bandedæmning Haderslev - Vojensbanen (Ustrup)
Ved Ustrup ligger et relikv af amtsbanen Haderslev-Vojens, der fungerede i perioden 1899-1937. Se også 30.168 og 30.304.
- Bandedæmning Haderslev - Vojensbanen (Gammel Ladegård)
Ved Ustrup ligger et relikv af amtsbanen Haderslev-Vojens, der fungerede i perioden 1899-1938. Se også 30.167 og 30.304.
- Bandedæmning Vojens - Grambanen (Vester Lindet)
Mellem Vojens og Gram ligger som en relikv bandedæmningen den kleinbanen Haderslev-Røddingbanen, der var i funktion i perioden 1899-1938.
- Bandedæmning Gram - Røddingbanen (Storskov)
Mellem Gram og Rødding ses endnu bandedæmningsrester fra Gram-Røddingstrækningen af den kleinbane, der i perioden 1899-1938 bandt Haderslev sammen med Rødding via Vojens og Gram.

INFRASTRUKTURANLÆG: HAVNE

13. Aarø Sund Havn

Aarø Sund er første gang nævnt i 1401. Overgangen mellem Assens og Aarø Sund har været benyttet til personoverfart, oksetransport og som led i postrutten København - Hamborg helt tilbage fra 1640. En egentlig færgerute til Assens blev etableret i 1861. Fra 1920 var stedet statshavn med anløbssted for dampskibsruten København, Haderslev, Aabenraa, Sønderborg. Der er på havnen et ti meter højt fyr fra 1905, en gammel færgegård og et ombygget badehotel fra omkring 1900. Byen har været endestation for

kleinbanen fra Haderslev i perioden 1903-1938. Fiskerihavnen er stadig aktiv, og der er færgefart til Aarø. Aarøsunds gamle bådebyggeri er også stadig i funktion. Havnemiljøet er således intakt. Bag havnefronten ligger en række ældre fisker/sømandshuse. Byen er udfyldt med parcelhuse.

14. Aarø Havn

Havnen er Aarøs centrum, og den er en del af et samlet kulturmiljø, der hænger nøje sammen med Aarøsund.